ISSN:3030-332X
Impact factor: 9,493
International journal of scientific researchers

UMUMIY VA O‘RTACHA TANNARXNI HISOBGA OLISHNING ME’YORIY-HUQUQIY ASOSLARI VA USLUBIY JIHATLARI

Toshimov Azizbek Hakimovich
Samarqand iqtisodiyot va servis instituti
Buxgalteriya hisobi kafedrasi assistenti

Ibodova Madina
Samarqand iqtisodiyot va servis instituti talabasi
https://doi.org/10.5281/zenodo.20074477

Anotatsiya
Mazkur maqolada umumiy va o‘rtacha tannarxni hisobga olishning me’yoriy-huquqiy asoslari hamda ularning amaliy qo‘llanilishidagi uslubiy yondashuvlar tahlil qilinadi. Tannarx ko‘rsatkichlarini shakllantirishda amaldagi buxgalteriya hisobi standartlari, soliq qonunchiligi va ichki boshqaruv mexanizmlarining o‘zaro bog‘liqligi ochib beriladi. Shuningdek, umumiy va o‘rtacha tannarxni aniqlash usullarining iqtisodiy samaradorlikka ta’siri, ularning korxona xarajatlarini boshqarishdagi o‘rni va qaror qabul qilish jarayonidagi ahamiyati asoslab beriladi. Tadqiqot natijasida tannarx hisobini takomillashtirishga qaratilgan uslubiy tavsiyalar ishlab chiqilib, resurslardan samarali foydalanish va moliyaviy natijalarni optimallashtirish imkoniyatlari ko‘rsatib o‘tiladi.

Kalit so‘zlar: umumiy tannarx, o‘rtacha tannarx, xarajatlar hisobi, tannarxni shakllantirish, me’yoriy-huquqiy asoslar, buxgalteriya hisobi standartlari, ishlab chiqarish xarajatlari, iqtisodiy samaradorlik, boshqaruv qarorlari, optimallashtirish

Kirish

Zamonaviy iqtisodiy sharoitda korxonalarning moliyaviy barqarorligi va raqobatbardoshligini ta’minlashda tannarx ko‘rsatkichlarini to‘g‘ri shakllantirish va ularni samarali boshqarish muhim ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, umumiy va o‘rtacha tannarxni hisobga olish jarayoni ishlab chiqarish xarajatlarini tahlil qilish, resurslardan oqilona foydalanish hamda boshqaruv qarorlarini qabul qilishda asosiy axborot manbalaridan biri hisoblanadi. Shu sababli mazkur ko‘rsatkichlarning shakllanishi faqat iqtisodiy emas, balki me’yoriy-huquqiy jihatdan ham aniq tartibga solingan bo‘lishi zarur.

Tannarxni hisobga olish jarayoni amaldagi buxgalteriya hisobi standartlari, soliq qonunchiligi hamda korxona ichki hisob siyosati bilan uzviy bog‘liqdir. Ushbu me’yoriy hujjatlar xarajatlarni tasniflash, ularni davrlarga taqsimlash hamda mahsulot tannarxiga kiritish tartibini belgilab beradi. Shu bilan birga, umumiy va o‘rtacha tannarxni aniqlashning uslubiy jihatlari ishlab chiqarish jarayonining xususiyatlari, xarajatlar tarkibi va hisob yuritish tizimiga qarab farqlanadi.

Amaliyotda mazkur ko‘rsatkichlarni to‘g‘ri hisoblash korxona faoliyatining rentabelligini baholash, mahsulot narxini shakllantirish hamda iqtisodiy samaradorlikni oshirishda muhim rol o‘ynaydi. Shu nuqtai nazardan, tannarx hisobining uslubiy asoslarini chuqur o‘rganish va ularni takomillashtirish masalasi dolzarb ilmiy-amaliy ahamiyatga ega hisoblanadi. Mazkur maqolada aynan ushbu yo‘nalishdagi me’yoriy-huquqiy asoslar va uslubiy yondashuvlar tahlil qilinadi.

Asosiy qism

Umumiy va o‘rtacha tannarxni hisobga olish korxona moliyaviy faoliyatini to‘g‘ri baholashda markaziy o‘rin tutadi, chunki aynan ushbu ko‘rsatkichlar ishlab chiqarish jarayonida sarflanayotgan resurslar hajmi va ularning iqtisodiy samaradorligini ifodalaydi. Umumiy tannarx odatda ma’lum davr mobaynida ishlab chiqarilgan mahsulot yoki ko‘rsatilgan xizmatlar uchun sarflangan barcha xarajatlarning yig‘indisini anglatadi. O‘rtacha tannarx esa ushbu umumiy xarajatlarni ishlab chiqarilgan mahsulot birligi soniga nisbatan taqsimlash orqali aniqlanadi va u mahsulotning bir birlik qiymatini baholash imkonini beradi. Ushbu ikki ko‘rsatkich o‘zaro bog‘liq bo‘lib, boshqaruv qarorlarini qabul qilishda bir-birini to‘ldiruvchi axborot manbai sifatida xizmat qiladi.

Mazkur jarayonning me’yoriy-huquqiy asoslari har bir davlatning buxgalteriya hisobi tizimi va soliq siyosatiga bevosita bog‘liqdir. O‘zbekistonda tannarxni hisobga olish amaldagi “Buxgalteriya hisobi to‘g‘risida”gi qonun, milliy buxgalteriya hisobi standartlari hamda xalqaro moliyaviy hisobot standartlari (IFRS)ning ayrim talablari asosida tartibga solinadi. Ushbu hujjatlar xarajatlarni tan olish, ularni tasniflash va mahsulot tannarxiga kiritish mezonlarini belgilaydi. Xususan, ishlab chiqarish xarajatlari bevosita va bilvosita xarajatlarga ajratilib, ularning har biri tannarx shakllanishida alohida tartibda hisobga olinadi. Bu esa moliyaviy hisobotlarning shaffofligi va ishonchliligini ta’minlashga xizmat qiladi.

Uslubiy jihatdan tannarxni hisoblash bir necha yondashuvlarga asoslanadi. Amaliyotda eng keng tarqalgan usullardan biri bu to‘liq tannarx usulidir, unda barcha ishlab chiqarish xarajatlari mahsulot tannarxiga kiritiladi. Bundan tashqari, o‘zgaruvchan xarajatlar asosida hisoblash yondashuvi ham mavjud bo‘lib, u asosan boshqaruv hisobi doirasida qo‘llaniladi. O‘rtacha tannarxni aniqlashda esa arifmetik o‘rtacha yoki og‘irlik bo‘yicha o‘rtacha usullaridan foydalaniladi. Bu usullar zaxiralar harakati, ishlab chiqarish hajmi va xarajatlar dinamikasini hisobga olgan holda tanlanadi.

Tannarxni hisoblashning to‘g‘ri tashkil etilishi korxonalarga bir qator strategik ustunliklar beradi. Avvalo, u mahsulot narxini ilmiy asosda shakllantirish imkonini yaratadi. Ikkinchidan, xarajatlarni optimallashtirish va ortiqcha sarf-xarajatlarni aniqlashga yordam beradi. Uchinchidan, rentabellik darajasini aniqlash orqali korxonaning moliyaviy barqarorligini baholash mumkin bo‘ladi. Shu sababli tannarxni hisobga olish faqat hisob-kitob jarayoni emas, balki boshqaruv tizimining muhim elementi sifatida qaraladi.

Shuningdek, zamonaviy iqtisodiyotda raqamlashtirish jarayonlari tannarx hisobini yuritishda yangi imkoniyatlar yaratmoqda. Avtomatlashtirilgan buxgalteriya tizimlari xarajatlarni real vaqt rejimida kuzatish, tahlil qilish va hisobotlarni shakllantirishni sezilarli darajada yengillashtirmoqda. Bu esa inson omilidan kelib chiqadigan xatolarni kamaytirish va hisob jarayonining aniqligini oshirishga xizmat qiladi.

Shu bilan birga, o‘rtacha tannarxni noto‘g‘ri hisoblash mahsulot narx siyosatida xatoliklarga olib kelishi mumkin. Bu esa bozordagi raqobatbardoshlikka salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Shu boisdan ham korxonalar xarajatlarni hisobga olishda aniq metodologiyaga amal qilishi, me’yoriy hujjatlar talablarini to‘liq bajarishi zarur hisoblanadi. Umuman olganda, umumiy va o‘rtacha tannarxni hisobga olishning ilmiy-uslubiy asoslarini chuqur o‘rganish korxona boshqaruv tizimini takomillashtirishda muhim ahamiyatga ega bo‘lib, u iqtisodiy samaradorlikni oshirishning asosiy vositalaridan biri sifatida namoyon bo‘ladi.

Xulosa

Umumiy va o‘rtacha tannarxni hisobga olish tizimini tahlil qilish shuni ko‘rsatadiki, korxonalarda xarajatlarni aniq va izchil shakllantirish moliyaviy natijalarni to‘g‘ri baholashning asosiy sharti hisoblanadi. Amaldagi me’yoriy-huquqiy baza bu jarayonni tartibga solish uchun yetarli asos yaratadi, biroq amaliyotda ularni qo‘llash darajasi har doim ham bir xil emas. Ayniqsa, xarajatlarni tasniflash va ularni mahsulot tannarxiga to‘g‘ri taqsimlashda uslubiy yondashuvlarning yetarlicha chuqur o‘zlashtirilmaganligi ayrim noaniqliklarni yuzaga keltiradi. Shu nuqtai nazardan, korxonalarda tannarxni hisobga olish jarayonini takomillashtirish zarurati dolzarb bo‘lib qolmoqda. Avvalo, xarajatlarni hisobga olishda xalqaro moliyaviy hisobot standartlari talablariga yaqinlashish va milliy standartlarni amaliyotga to‘liq joriy etish muhim hisoblanadi. Bu moliyaviy hisobotlarning shaffofligi va taqqoslanishini oshiradi. Ikkinchidan, korxonalarda avtomatlashtirilgan buxgalteriya tizimlaridan keng foydalanish zarur, chunki raqamli texnologiyalar xarajatlarni real vaqt rejimida kuzatish va tahlil qilish imkonini beradi, bu esa inson omiliga bog‘liq xatoliklarni kamaytiradi. Uchinchidan, boshqaruv xodimlarining uslubiy bilimlarini oshirish, xususan, tannarxni hisoblashning zamonaviy usullari bo‘yicha muntazam malaka oshirish tizimini yo‘lga qo‘yish kerak. Bundan tashqari, xarajatlarni tahlil qilishda faqat tarixiy ma’lumotlarga tayanib qolmasdan, prognozlash va rejalashtirish yondashuvlarini ham qo‘llash korxona samaradorligini sezilarli darajada oshiradi. Amaliy tavsiya sifatida har bir korxonada xarajatlar markazlari bo‘yicha aniq hisob yuritishni joriy etish, bevosita va bilvosita xarajatlarni ajratish metodikasini qat’iy belgilash hamda o‘rtacha tannarxni hisoblashda bir xil metoddan izchil foydalanish lozim. Shu bilan birga, ichki audit tizimini kuchaytirish orqali tannarx shakllanish jarayonining doimiy nazorati ta’minlanishi kerak. Yakuniy xulosa sifatida aytish mumkinki, umumiy va o‘rtacha tannarxni

to‘g‘ri hisoblash nafaqat buxgalteriya hisobi masalasi, balki korxonaning strategik boshqaruv qarorlariga bevosita ta’sir qiluvchi muhim iqtisodiy vosita hisoblanadi, shuning uchun uning uslubiy va amaliy asoslarini doimiy takomillashtirib borish zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Hasanov, B. A. (2021). Buxgalteriya hisobi. Toshkent: Iqtisodiyot nashriyoti.
2. Hasanov, B. A., & Xashimov, A. A. (2013). Boshqaruv hisobi. Toshkent: Cho‘lpon nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi.
3. Ergasheva, Sh. T., Mavlyanova, D. M., & Temirov, F. T. (2021). Buxgalteriya hisobi. Toshkent: Innovatsion rivojlanish nashriyot-matbaa uyi.
4. Karimov, A. A., Voxidov, S. V., & Xolbekov, R. O. (2011). Buxgalteriya hisobi nazariyasi. Toshkent: Cho‘lpon nashriyoti.
5. O‘zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi. (2020). Buxgalteriya hisobi milliy standartlari (BHMS). Toshkent: O‘zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi.
6. O‘zbekiston Respublikasi Davlat soliq qo‘mitasi. (2022). Xarajatlarni hisobga olish va mahsulot tannarxini shakllantirish bo‘yicha uslubiy ko‘rsatmalar. Toshkent.